

ІДЕЯ УНІВЕРСАЛІЗМУ Ю. ГАБЕРМАСА ЯК ПЕРЕДУМОВА ГЕНДЕРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

д.філос.н., проф. **Карпенко К. І.**

Існування на зламі тисячоліть поставило перед людьми безліч питань, які примушують по-новому подивитися на світ, на цінності, що всім і завжди здавалися очевидними. Серед них чи не найгострішим є питання та питання про розподіл ролей у суспільстві між чоловіками та жінками. Філософський дискурс, що здійснюється у даному контексті, висвітлює гендерний вимір соціальних відносин. Можливість його артикуляції пов'язана з демократизацією сучасних суспільств, розвитком новітніх технологій та інформаційних процесів, наслідки яких містять у собі багато протиріч, а, разом із тим, відкривають нові перспективи в інший спосіб розглядати світ, суспільство, людину і соціальні можливості. Відмова від єдиного універсального розуму дає підстави не ототожнювати загальнолюдське лише з чоловічими цінностями, а розглядати його як гармонійну єдність нетотожного, тобто чоловічого і жіночого ставлення до світу. Кожна грань цієї єдності самоцінна й необхідна для повноцінної соціальної комунікації.

Соціальні зміни, нові політичні реалії знаходять відображення на міжнародному рівні. У Міжнародній Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, яка була прийнята 18 грудня 1979 року, підкреслюється, що повний розвиток кожної країни, добробут усього світу та справа миру вимагають максимальної участі жінок нарівні з чоловіками в усіх сферах життя. За останні роки Україна підписала цілу низку документів як міжнародного рівня, так і локального рівня про сприяння створенню суспільства гендерної рівності на власному просторі. Проте гендерний компонент в них спрямований більше на досягнення традиційної мети – поліпшення становища жінок. В Україні публічний дискурс щодо гендерних проблем залишається більшою мірою у сфері бажаного, ніж дійсного.

Ю. Габермас, критикуючи деонтологічні, когнітивістські, формалістські та універсалістські фундаментальні припущення, які представлені в усіх етиках кантівського типу, підкреслює, що в дискурсивній етиці місце категоричного імперативу заступає процедура моральної аргументації, у відповідності з якою 1) лише ті норми можуть претендувати на значущість, які отримуватимуть згоду серед усіх можливих

учасників як учасників практичного дискурсу; 2) норми, що мають чинність, наслідки й побічні наслідки, які впливають із всезагального дотримання їх за умов задоволення інтересів кожного, мають бути без примусу прийнятними для всіх [1, с. 327].

Для того, щоб розглядати моральні питання неупереджено, Габермас пропонує, по-перше, звернутися до поняття первинного стану Дж. Роулза, який передбачає, що учасники дискурсу спроможні до раціонального прийняття рішень, а, крім того, вони є рівноправними партнерами договору, незважаючи на їхній фактичний соціальний статус і приписані їм соціальні ролі. По-друге, увагу Ю.Габермаса привертає концепція ідеального перейняття ролей Дж. Г. Міда, яка вимагає, аби суб'єкт морального судження переймався б становищем усіх тих, на кому могли б позначитися здійснення проблематичних вчинків чи ствердження сумнівних норм. «Отже, – робить висновок філософ, – практичний дискурс можна визначити як процес порозуміння, який за своєю формою спонукає *одночасно* усіх учасників до ідеального перейняття ролей ...» [1, с. 328-329].

З метою з'ясування сутності принципу універсалізації у контексті гендерного виміру соціальної комунікації звернемо увагу на зауваження Ю. Габермаса про необхідність розвіяти підозру в етноцентризмі. Він відзначає, що обґрунтування принципів моралі не досягається лише посиленням на факт розуму, а тому наголошує: «Слід довести, що наш моральний принцип відображує не лише передсуди зрілого білого, чоловічої статі, буржуазно заангажованого середнього європейця нашої доби» [1, с. 327].

Такими ж важкими Габермас називає відповіді на питання екологічної етики, коло адресатів якої обмежується суб'єктами, здатними діяти і говорити із вразливістю створінь, що нездатні говорити. Він пише: «У співчутті із замордованою твариною, у вболіванні за знищений біотоп спонукаються моральні інтуїції, які не можуть серйозно задовольнитися колективним нарцисизмом парадигми, яка у підсумку спрямована антропологічно» [1, с. 341]. Основні відмінності дискурсивної етики відкривають певні перспективи подолання даної проблеми. По-перше, в ній протиставлення інтелегібельного та емпіричного зведено до напруження у повсякденній практиці. По-друге, вона долає монологічну позицію Канта і на противагу цьому передбачає порозуміння, що досягається шляхом інтерсуб'єктивно організованого громадського дискурсу, який передбачає право кожного бути почутим. По-третє, дискурсивна етика пояснює роль моральних процедур, легітимних норм неупередженого морального

судження. Саме це дає можливість говорити про методологічну роль комунікативної філософії щодо визначення ролі гендерного дискурсу у вирішенні соціальних проблем.

Поняття ідеальної комунікації репрезентує горизонт, що забезпечує умови для критичного сприйняття і оцінки реальної комунікації, де лише за чоловіками закріплено стереотип бути суб'єктами дискурсу. Ю. Габермас наводить таку дефініцію цієї категорії: «Згідно з відмінністю між істинною та хибною згодою ідеальною ми називаємо мовленнєву ситуацію, в якій комунікація не перекручується не тільки зовнішнім випадковим впливом, а й примусом, що задається самою структурою комунікації» [Цит. за: 2, с.38].

Модель «ідеальної мовної ситуації» є процедурною нормативного змісту. Звертаючи увагу на те, яким чином сформувався консенсус у соціальній комунікації, якими є формально-структурні характеристики процедури його ухвалення, ми можемо робити висновок про більший або менший ступінь її раціональності.

Щоб розбити окупи помилкової претензії на загальність тих універсалістських принципів, які зачіпаються лише чоловіків і застосовуються тільки контекстуально, тобто в інтересах суб'єктів дискурсу, завжди необхідні були соціальні рухи і політична боротьба. Феміністичний, екофеміністичний та інші напрямки сучасного соціального руху демонструють, що вони є необхідними і до цього дня. Ю. Габермас підкреслює, що соціальні рухи і боротьба необхідні «для того, щоб з гіркого досвіду, з безвихідних страждань і невтамованого болю принижених і ображених, поранених і убитих, ми *вчилися* розуміти, що в ім'я морального універсалізму не можна виключати нікого, будь то позбавлені привілеїв класи, гноблені нації, *жінки* (курсив мій – К.К.), що поневолені домашньою працею, або маргіналізовані меншини. Той, хто в ім'я універсалізму виключає Іншого, хто залишається *чужим* для Інших, зраджує саму ідею універсалізму» [3, с. 26-27].

Методом аналізу, що враховує *контекстні значення, може служити дискурс*. Під ним маєтись на увазі ширше, ніж звичайно, розуміння мови, коли враховується не тільки позначення вже готового об'єкту, але і очікування побачити об'єкт саме таким, а не іншим, намір взаємодії з об'єктом і т.д., представленим саме в системному контексті мови. Системний контекст постає тут як резервуар бажань, схильностей, спонук. У такому разі виходить, що не моменти істини, а умови культури беруть участь в «зближенні» тих або інших значень, що й забезпечують уявлення про ідеальну екологічну комунікацію.

Дискурсивний момент мови – це не момент прямого позначення об'єкту, а прихований підтекст мовних практик, активність, через яку тільки буде побудоване позначення. Тут виявляється значення того, що присутнє “в тиші”. Дискурс – це те, що, з одного боку, міститься в мові, але, з іншого боку, якраз в мові-то воно і не висловлене, а тільки з необхідністю домислюється. Саме ця мова, саме те, що «мовчить», але що постійно мається на увазі, дає ключ до розуміння «таємниць» гендерного виміру соціальної комунікації.

«Ідеальна мовна комунікація» характеризується чотирма умовами: 1) рівність шансів на застосування комунікативних мовних актів учасниками дискурсу; 2) рівність шансів на тематизацію думок у дискурсі й на критику; 3) свобода самовираження, що запобігає формуванню пригнічених комплексів; 4) рівність шансів на застосування регулятивних мовних актів, що забезпечує взаємність відносин між учасниками дискурсу і виключає привілеї – норми спілкування, які фіксують односторонність обов'язку.

Тільки в тому випадку, якщо виконуються ці умови, дискурс буде саме дискурсом, а не залякуванням, обдурюванням або нав'язуванням чергової доктрини. Ідея ідеальної мовної ситуації є структурною моделлю довершеної демократичної процедури в розумінні Габермаса. Свобода від панування, тобто від нелегітимної влади – для філософа – це не просто питання політичного режиму, але перш за все питання про ту форму, в якій відтворює себе суспільство як життєвий світ; питання про те, наскільки повно в ньому реалізують себе емансипуючі потенції комунікативної дії.

Етичне керівництво життям вимагає від людини зібратися і звільнити себе від залежностей, нав'язуваних упередженням ставленням оточуючих та застарілими традиціями, що пригнічують індивіда. Людина повинна зважитися усвідомити свою індивідуальність і свою свободу. Разом з емансипацією із стану уречевлення, через яку людина переживає почуття провини, вона знаходить і дистанцію по відношенню до самої себе. Стосовно жінок це означає, що як індивідуальності вони мають вивести себе з анонімно розсіяного життя, що розпалося на фрагменти, і додати власному життю послідовність і прозору ясність. У соціальному вимірі така особа здатна відповідати за власну поведінку і встановлювати зв'язки з іншими особами. У темпоральному ж вимірі устремління жінок до самовизначення формують свідомість історичної екзистенції, що здійснюється в горизонті, обмеженому одночасно минулим, стосовно якого вони здійснюють критичний дискурс і вивільнюються, а також – майбутнім, яке кидає виклик бути активними і самодостатніми.

Література

1. Габермас Ю. Мораль і моральність. Чи стосуються гегелівські заперечення Канта також і дискурсивної етики? // Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія. Підручник.- Київ, Лібра, 1999. - С. 325-345.
2. Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. Підручник. – К.: Лібра, 1999. – 488 с.
3. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. Московские лекции и интервью. – М.: АО «КАМІ», Издат. Центр Academia, 1995.- 251 с.